

HUKUK TARİHİMİZE MÜTEVAZİ BİR KATKI:
SADRI MAKSUDİ’NİN “İKİNCİ SENE HUKUK TARİHİ DERSLERİ
(1926-1927 SENE-İ TEDRİSİYESİNDE TAKRİR EDİLEN NOTLAR)”
ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Seda Dunbay*

A Modest Contribution to the Legal History: The Examination of
Sadri Maksudi’s Book Entitled *Lessons of Legal History From The
Second Year-Notes Written During The 1926-1927 Academic Year*

ÖZ

Sadri Maksudi (Arsal), Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk hukuk profesörlerindedir. Kasım 1924’te Mustafa Kemal ile tanışmıştır. Ardından Ankara’ya gelmesi ve yeni kurulan devletin oluşumunda katkı sağlaması için davet almıştır. Ankara Hukuk Mektebi Kasım 1925’te törenle açılmıştır. Sadri Maksudi de Ankara Hukuk Mektebi’nde “Türk Hukuk Tarihi” dersinin hocası olmuştur. Bu dersin özelliği, o zamana kadar dünyanın hiçbir hukuk mektebinde okutulmamış olmasıdır. 1925 yılının sonundan 1928 yılının başına kadar yani iki buçuk yıl içerisinde “Türk Hukuk Tarihi” isimli bilim dalındaki tecrübesini gözler önüne sermiştir. Buna ek olarak, 1928 yılında eski harflerle *Türk Hukuk Tarihi* başlıklı eserini yayınlamıştır. Gerek tarih gerek dil çalışmalarına büyük katkılarda bulunmuştur. 1930 yılında *Türk Dili İçin* adlı eserini tamamlamıştır. 1930’lu yıllarda bir ara, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde “Türk Tarihi” dersini vermiştir. Aynı zamanda, Hukuk Fakültesi’nde de “Türk Hukuk Tarihi” okutmaya başlamıştır. Hukuk tarihinin ne denli önemli bir yeri haiz olduğunu *İkinci Sene Hukuk Tarihi Dersleri-1926-1927 sene-i tedrisiyesinde takrir edilen notlar* başlıklı kitabında belirtmiştir. Bu nedenle makalemizde öncelikle Sadri Maksudi’nin biyografisine yer verdik ve ardından, kitabın içeriğini okuyucuya sunduk.

* Bordeaux Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora öğrencisi (Doctorante en droit public - Université de Bordeaux - CERCCLÉ Centre d’Études et de Recherches Comparatives sur les Constitutions, les Libertés et l’État); Ankara Barosu mensubu avukat.

Anahtar Sözcükler: Sadri Maksudi Arsal, Ankara Hukuk Mektebi, Hukuk, Tarih, Türk Hukuk Tarihi

ABSTRACT

Sadri Maksudi (Arsal) was one of the first professors of law in Turkish Republic. He met with Mustafa Kemal in November 1924. After that, he was invited to come to Ankara and to make contribution to the formation of the new Turkish state. Ankara Law School was inaugurated in November 1925. Sadri Maksudi became professor of turkish legal history at Ankara Law School. The characteristic of this subject is that it has not been given before in any law school. He revealed his experience in the field of legal history during two and a half years, that is to say from the end of 1925 to the beggining of 1928. Furthermore, he published his book entitled *Turkish Legal History* in 1928. He made a great contribution to both history and language studies. He finished writing his book entitled *For Turkish Language* in 1930. He began to lecture “Turkish History” in the faculty of literature at Istanbul University sometime during the years 1930. At the same time, he also began to lecture “Turkish Legal History” in the faculty of law. He indicated importance of legal history in his book entitled *Lessons of Legal History From The Second Year – Notes Written During The 1926-1927 Academic Year*. Therefore, in this article we gave a place to Sadri Maksudi’s biography at first and then, we presented the content of his book.

Keywords: Sadri Maksudi Arsal, Ankara Law School, Law, History, Turkish Legal History

...

Giriş

Sadri Maksudi (Arsal)¹ tarafından hazırlanmış olan “*İkinci Sene Hukuk Tarihi Dersleri (1926-1927 sene-i tedrisiyesinde takrir edilen notlar)*” adlı eser, dönemin “Hukuk Tarihi”ne bakışını tüm açıklığı ile ortaya koyabilecek nitelikteki örneklerdendir. Yüksek lisans tezimizin kaynak araştırması esnasında edindiğimiz eser, adından da anlaşılacağı üzere bir senelik bir döneme ait ders notlarından oluşmaktadır.

Sadri Maksudi, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk hukuk profesörlerindendir. 24 Kasım 1924 tarihinde Mustafa Kemal ile tanışmasının ardından Ankara’ya gelip yeni kurulan devletin oluşumunda katkı sağlaması için davet almıştır. Aldığı daveti tereddütsüz kabul etmiştir; çünkü o zamanın Ankara’sında Sadri Maksudi gibi idealistleri toplayan tek şey milli Türk devletini yükseltmek aşkından başka bir şey değildir.² Ankara’da yeni açılacak olan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin fikri ve vicdanı hür, çağdaş hukukçularını yetiştirecek Ankara Hukuk Mektebi’nde hocalık yapması düşünülmüştür; fakat mektep binasının

¹ İncelemekte olduğumuz eser Soyadı Kanunu’nun kabul edildiği tarihten önce yayımlandığından makalemizde Sadri Maksudi’nin soyadını kullanmayacağız.

² Halil İnalçık, “Sadri Maksudi Arsal (1880-1958), Ölümünün Beşinci Yılı Dolayısıyla”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 5, Mart 1963, s. 50.

tamamlanması gecikince bir süre “Telif ve Tercüme Encümeni”nde³ üyelik yapmıştır.

Ankara Hukuk Mektebi⁴ 5 Kasım 1925 tarihinde törenle açıldığında, Sadri Maksudi, o zamana kadar dünyanın hiçbir hukuk mektebinde okutulmamış bir ders olan “Türk Hukuk Tarihi” dersinin hocası olmuştur. 1925 yılının sonu ile 1928 yılının başı arasında iki buçuk yıl içerisinde “Türk Hukuk Tarihi” isimli bilim dalını ortaya koymuş ve 1928 yılında eski harflerle *Türk Hukuk Tarihi* başlıklı eserini bastırılmıştır. Sadri Maksudi, 1925 yılında Türkiye’ye gelir gelmez Türk Ocakları’na kaydolmuştur ve Türk Ocağı Tarih Heyeti çalışmalarında yoğun bir biçimde çalışmıştır. *Milliyet* gazetesindeki yazılarıyla Mustafa Kemal’in takdirini kazanan ünlü hukukçu, 1928 yılında ilk defa Çankaya sofrasına davet edilmiştir.⁵

Tarih çalışmalarının başladığı 1930 ve devamında 1931 yılları, Sadri Maksudi’nin en gözde olduğu dönemdir.⁶ Bu dönemde, Gazi Paşa Sadri Maksudi’nin her görüşünü ve sözünü önemsemiştir.⁷ Gerek tarih gerekse dil çalışmalarına büyük katkılar yapmış ve 1930 yılında *Türk Dili için* adlı eserini tamamlamıştır. 1930’lu yıllarda bir ara, Ankara Hukuk Fakültesi’ndeki derslerinin yanı sıra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde “Türk Tarihi”, Hukuk Fakültesi’nde de “Türk Hukuk Tarihi” okutmaya başlamıştır.⁸

Türkiye akademik hayatının unutulmaz isimlerinden olan Sadri Maksudi’nin, Ankara Hukuk Mektebi’nin ikinci senesinde kendisi tarafından hazırlanan ders notlarından oluşan eser sadece geçmişe değil geleceğe de ışık tutabilecek içeriktedir. Bir yandan, o yıllardaki “Hukuk Tarihi” dersinin kapsamı ve içeriği görülebilecektir; öte yandan, söz konusu alanın algılanış ve değerlendirilişi bakımından günümüzde geldiği noktayı belirleyebilmek için önemli bir değerlendirme aracı olabilecektir.

³ Telif ve Tercüme Encümeni, bugünkü anlamda “Talim ve Terbiye Kurulu”dur.

⁴ Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne (1925-1975) Ankara Hukuk Fakültesi’nin Yarım Yüzyıllık Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, s.59-61 ve 161’de; Ankara’da ilk hukuk öğretim kurumuna ne sebeple “Hukuk Mektebi” ismi verildiği açıklanmıştır. Açılıştan önce dersler ve öğretim üyesi sorununu çözmek için toplanan komisyon (15 Eylül 1925) ilk toplantısını yapmıştır. Komisyon üyelerinden olan Süheyp Derbil’in aktardığına göre; bu yeni kuruma “fakülte” adının verilmemesinin iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, bir fakültenin ancak bir üniversitenin parçası olmasından ve Ankara’da bir üniversite bulunmamasından kaynaklanmıştır. Bir diğer sebep ise, bu yeni kuruma “Hukuk Mektebi” diyerek hukukçuluk dünyasında bir çığır açarak, inkılapçı hukukçular yetiştirmek ve de ileride bir “Harvard Mektebi” yahut “Lausanne veya Bordeaux Mektebi” gibi anılmak isteğidir. Ancak açılıştan (5 Kasım 1925) çok geçmeden 1927 yılında, Bakanlar Kurulu Kararı ile “Ankara Hukuk Fakültesi” olmuştur. Bu kararlar, gelecekteki Ankara Üniversitesi’nin temeli de atılmış oldu.

⁵ Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s.196. Sadri Maksudi Arsal, Çankaya’ya en çok 1928 ile 1932 arasında çağırılmıştır.

⁶ Ayda, a.g.e., s. 194. 1933 Haziran sonunda, Ankara Hukuk Fakültesi yaz sınavları devam ederken, 29 Haziran 1933 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk, habersizce Sadri Maksudi’nin sınav salonuna gelip sınavları izlemiş ve sorular sormuştur. Ardından öğrencilere kısa bir konuşma yapmış ve Sadri Maksudi’yi tebrik edip başka bir profesörün sınavına girmeden ayrılmıştır.

⁷ Ayda, a.g.e., s.173.

⁸ Mumcu, 1977, s. 255’te Sadri Maksudi’nin bu derslere başladığı yıl olarak 1939’u işaret etmektedir. Ayda, a.g.e. s.195’te ise derslerin 1934-1935 tarihinde başladığını belirtmiştir.

I. Sadri Maksudi'nin Biyografisi

Kazan Tatar Türklerinden olan Sadri Maksudi, Kazan şehrinin 30 kilometre kuzeyindeki Taşsu köyünde, 5 Ağustos 1879⁹ tarihinde dünyaya gelmiştir.¹⁰ Babası Taşsu köyünün imamı Nizamettin Molla'dır. İki abla ve iki ağabeye sahip olan Sadri Maksudi, evin en küçüğüdür. Küçük yaşlardan beri okumaya meraklı olması neticesinde, Taşsu köy okulunu bitirmesinin ardından Allamiye Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir. O devir, Türk Dünyasında milli uyanışın parlayıp gerçekleşmeye başladığı bir dönemdir.¹¹ İstanbul'da yaşamayı çok isteyen büyük ağabeyi Hadi sayesinde daha çocukluk çağında İstanbul'dan gelen dergi, gazete ve kitaplarla tanışan Sadri Maksudi, ağabeyinin yardımlarıyla İstanbul Türkçesini de öğrenmiştir.¹²

Dönem itibarıyla Rusların aşırı baskılarıyla karşı karşıya olan Kazan Tatar Türkleri, Rus okullarında eğitim görmeye zorlanırken, kendilerine yalnız dinî bilgiler öğretecek kurumlar açma izni verilmekteydi.¹³ 1895 yılında Allamiye Medresesi'nden mezun olduktan sonra herkesi şaşırtan bir şekilde Rus Öğretmen Okulu'na yazılmaya karar vermiştir. Bunun sebebi gayet açıktır; zira Sadri Maksudi, Türklere aşırı baskı ve türlü eziyetler etmeye devam eden Ruslarla, kendi dillerini öğrenerek mücadele etmek istemiştir. Dolayısıyla, Rusçayı ve Rus edebiyatını iyi öğrenmek için çok gayret etmiştir.¹⁴ 1896'dan başlayan Rus öğretmen okulu yıllarında, Rusların Fransa'ya karşı olan aşırı beğenisini fark etmesinin ardından, üniversite öğrenimine devam edeceği devlete karar vermiştir. Okulun üçüncü sınıfında Fransız yazarlardan Jean-Jacques Rousseau'nun eserleriyle tanışması, felsefe ve tarih bilimlerine meraklı olan Sadri Maksudi'nin kararının kesinleşmesine sebep olmuştur. Böylelikle, öğretmen okulundan diplomasını aldığı 1901 yılından 1906'ya kadar sürecek hukuk öğrenimini alacağı Paris'e gelmiştir. Yüksek öğrenimi için Fransa'da karar kılmasında, Sadri Maksudi'nin hayatında önemli yeri olan *Tercüman* gazetesi sahibi, Türk dünyası içerisinde *dilde, fikirde ve işte birlik*¹⁵ düşüncesini savunan İsmail Gaspıralı'nın payı büyüktür.

Sorbonne Üniversitesi¹⁶ Hukuk Fakültesi'ni zorluklar içinde okurken "École des

⁹ Ayda, a.g.e., s. 213. Maksudi ailesi Türk vatandaşlığına geçtiği esnada Paris Konsoloslugu'nda yanlış bir düzenlemeden dolayı pasaportlarına ve nüfus cüzdanlarına doğum yılları bir yıl fazla yazılmıştır. Dolayısıyla kimi yerlerde Sadri Maksudi'nin doğum yılının 1880 olarak gösterilmesi bu olaydan kaynaklanmaktadır.

¹⁰ Ayda, a.g.e., s. 9.

¹¹ İnalçık, a.g.e., s. 43.

¹² Adile Ayda, *Ölümünün 20. Yılında Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal 1880-1957*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 4.

¹³ Ayda, 1977, s. 4'te, Rusların baskılarına direnen Kazanlıların, okullarında dinî bilgiler dışında Arabî, Farisî ve Türkî dersleri de okuttukları belirtilmiştir.

¹⁴ Ayda, 1977, s. 5'te belirtildiğine göre, bu gayretinin sonucu, on yedi yaşında Rus edebiyatı tekniği ile yazmış olduğu *Maişet* adlı romanında görülür. Adı geçen roman 1898 yılında Kazan'da basılmıştır.

¹⁵ Ayda, 1991, s. 18'de "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganının, dili Türkçe olan *Tercüman* gazetesine ait olduğu belirtilmiştir.

¹⁶ 1200'lerin başında Kiral Philippe Auguste, Paris üniversite yapısının birliğini tanımış, böylelikle bu yapının varlığını yasal hale getirmişti. 1250'den itibaren, Avrupa'da Paris üniversite birliğinin ünü pay-

Hautes Études Sociales” (Yüksek Sosyal Bilimler Okulu) adlı okula kaydolmuş ve bir yandan da “Collège de France¹⁷” (Fransa Koleji)daki derslerde Gabriel Tarde ve Durkeim’i dinlemiştir.¹⁸ Paris’te bulunduğu yıllarda geçimini sağlamak amacıyla *Tercüman* için birkaç makale ve roman çevirisi de¹⁹ yapmıştır. 1904 yılında patlak veren Rus-Japon savaşı sırasında, Rusça bilmesi nedeniyle Paris’te birden fazla gazetede görev yapmıştır.

Fakültenin bitimiyle beraber Kazan’a dönüş yapan Sadri Maksudi, savaşta yenik düşen Rusya’da, kuvvetlenmiş muhalefetin durumu ve anayasanın kabulü (1905) neticesinde Türk zümrelerinin de katılmasının mümkün olduğu seçimlerde adaylığını koymuştur. Dolayısıyla Kazan’a döndüğü 1906 yılında, kendisi için yetişme yılları sona ermiş, faaliyet dönemi başlamıştır.²⁰ Seçimleri kazanarak ikinci ve üçüncü Duma’da (Rus Parlamentosu) milletvekili²¹ olarak görev yapmıştır. Bu yolda kendisine destek verenler arasında; İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi’nin büyük ağabeyi Hadi en büyük paya sahiptir. Duma’da milletvekili olduğu dönemde yalnız seçim bölgesinin haklarını değil, bütün Türklüğü, gerektiğinde savunmak yiğitliğini ve gözü pekliğini göstermiştir.²² Bu nedenle, kendisine muhalif olanların çalışmalarıyla dördüncü Duma’ya girmesi engellenmiştir.²³

Sadri Maksudi, Duma’ya giremediği dönemde avukatlık yapmaya karar vermiştir. Gelecekteki mesleğinin yönünü, belki de fark etmeden, Kazan’da avukatlık yapabilmesi için Rus hukuk fakültesinde vermesi gereken tezle çizmiştir. Tezine; “Roma Hukuku ile

---

laşılmaz hale gelmişti. Örneğin; o dönemde sanat fakültesi, büyük hocaları bünyesinde bulundurmamakla kalmayıp bilim ve metafizik de öğretmekteydi. İlahiyat fakültesine gelince, o da cesurca Aristotalizm ve Hıristiyan anlayışı arasında yeni bir sentez denemekteydi. Albert le Grand ve Thomas d’Acquin, bahsi geçen dogmatik sentezin hazırlanmasında birbirlerine sıkıca bağlı isimlerdendir. Özellikle, Paris’te bu şekilde oluşmuş akımlarla yarışabilmek amacıyla Notre-Dame manastırının ilahiyat eğitmeni Robert de Sorbonne tarafından 1253 yılında kendi ismine bir okul kurulmuştur. Bu okulun diğer manastırlardan farkı, laik rahiplerden oluşan bir okul olması ve yoksul öğrencilere burs vermesidir. Günümüzde, Paris’te bulunan ve “Paris 1 Panthéon-Sorbonne”, “Yeni Sorbonne Üniversitesi-Paris 3” ve “Paris Sorbonne Üniversitesi-Paris 4” olarak üçe ayrılan Sorbonne Üniversitesi’nin kuruluşu bu şekilde gerçekleşmiştir. “Présentation-Historique”, <http://www.univ.paris1.fr/> (27 Ocak 2016)

¹⁷ Collège de France, 1530 yılında I. François tarafından kurulmuştur. Bu kurum ne bir üniversite ne de büyük bir okul niteliğindedir. Matematik, Fizik, Doğa, Felsefe, Sosyoloji, Tarih, Arkeoloji ve Filoloji Bilimlerine ilişkin kürsüleri bulunmaktadır. Dersler önceden kayıt yaptırmadan serbest olarak takip edilmektedir. Collège de France misyonu, kurumda çalışmış profesörlerden Maurice Merleau-Ponty tarafından şu şekilde belirtilmiştir: “*Collège de France, kuruluşundan itibaren dinleyicilerine özgür bir araştırma ortamı sağlamakla görevlendirilmiştir.*” “Le Collège”, <http://www.college-de-france.fr> (27 Ocak 2016)

¹⁸ Ayda, 1991, s. 29; İnalçık, s.50.

¹⁹ Ayda, 1991, s. 32’de, Sadri Maksudi’nin çeviri için seçtiği romanın Amerikalı yazar Bellamy’e ait *100 Yıl Sonra* adlı eser olduğu belirtilmiştir.

²⁰ Ayda, 1977, s.6.

²¹ Müslümanlardan oy kazanmak için Müslüman Türklerin üye olmasını kabul eden Kadet Partisi’nden aday olmuştur. (Ayda, 1991, s. 51.)

²² Türtükoğlu Gökalp, “İdealizm Abidesi Sadri Maksudi Arsal”, *Türkistan*, Sayı 5, 1989, s. 28.

²³ Ayda, 1991, s. 54-64.

İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı Esaslarının Karşılaştırılması” konusunu seçmiştir.²⁴ 1913 senesinde Rusya’da avukatlık yapmasına imkân sağlayacak sınavı kazanmıştır. Fakat bundan sonraki hayatını avukatlık mesleğini icra ederek geçireceğini düşünen Sadri Maksudi’nin yaşamı, Rusya’da meydana gelen 1917 Şubat İhtilali ile değişime uğramıştır. İhtilalin ardından kurulan geçici hükümet (Kerensky Hükümeti), kendisine Türkistan’ı yönetecek Vilayet Heyeti’ndeki üyelerden biri olmasına yönelik teklif sunmuştur. Her ne kadar avukatlık mesleğinin kendisine sunduğu rahat ve konforlu yaşam, teklifi kabul etmesiyle alt üst olacaksa da Türkistan sözcüğü Sadri Maksudi için öteden beri kutsal bir anlam ifade etmekteydi. Bu düşüncelere sahip olarak teklifi kabul etmişse de, kısa bir süre geçtikten sonra Türkistan’da oluşan yeni politik yapı içerisinde faydalı olamayacağını anlamıştır.²⁵

Türkistan’dan ayrılarak Rusya’daki Türk topluluğuna artık kendi adını verme zamanı geldiğini düşünmeye başlamıştır.²⁶ Bu düşüncelerle Sadri Maksudi, 1917 yılı Temmuz ayında Kazan’da toplanmış olan İkinci Genel Rusya Müslümanları Kurultayı’na “İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları Milli Medeni Muhtariyeti” başlıklı projesi ile gelmiştir.²⁷ Söz konusu Kurultay’da projesinin kabulünün ardından Sadri Maksudi, Kasım 1917 tarihinden itibaren devlet başkanlığına getirilmiştir.²⁸ Bu sırada Rusya siyasi yaşamı yeniliklerle tanışmaktadır; çünkü Bolşevikler hem Moskova hem de Petrograd’da iktidarı ele geçirmişti. Baskıyı arttıran Bolşevikler, 13 Nisan 1918 tarihinde Milli Medeni Muhtariyet’i dağıtmıştır. Böylelikle Sadri Maksudi’nin hayatı bir kez daha karmakarışık olmuş ve Finlandiya’ya geçmek zorunda kalmıştır.²⁹ Esas hedefi; Paris’e ulaşip Birinci Dünya Savaşı ardından toplanan Paris Barış Konferansı’nda Kazan Türkleri adına bir memorandum sunmaktır. 1919 yılı Mayıs ayı ortalarına doğru Paris’e ulaşmış ve olasılıkla 30 Haziran yahut 1 Temmuz 1919 tarihlerinde memorandumunu sunabilmiştir.³⁰

Finlandiya’da, Paris’e geçerken bir süre ikamet ettiği Berlin’de ve nihayet Paris’te bulunduğu sırada, kütüphanelerde eski Türk Tarihi üzerine araştırmalarda bulunmuştur. Türk Tarihi üzerine hayli bilgi sahibi olan Sadri Maksudi, bu hazinesini ilk olarak bir esere dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bunun yanı sıra Paris’te bir yüksekokulda, Türk Tarihi okutabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.³¹ Bunun temel sebebi; kendi hayatında Türklüğü iman, milliyetçiliği de sistemleştirilmiş bir prensip haline getiren Sadri Maksudi’nin, o dönemde Batı’ya Türklerin gerçek tarihini anlatmak istemesidir.³²

²⁴ Ayda, 1991 s. 77.

²⁵ Ayda, 1991, s. 89.

²⁶ Ayda, 1977, s.10.

²⁷ A. Battal Taymas, *İki Maksudiler*, İstanbul: 1959, s.32’den Ayda, 1991, s. 97.

²⁸ Adile Ayda babasının yaşam öyküsünü aktardığı iki eserinde devlet başkanlığına getiriliş günü olarak farklı tarihler vermiştir. 1977’de basılan eserinde 30 Kasım 1917 derken (s.11), 1991 tarihli eserinde 23 Kasım 1917 (s. 105) olarak ifade etmiştir.

²⁹ Finlandiya’ya geçmek zorundadır; çünkü Bolşevikler kendisini “halk düşmanı” ilan edip ölüsünü yahut dirisini teslim eden kişiye para ödülü vereceklerdir. (Ayda, 1991, s. 112.)

³⁰ Ayda, 1991, s. 123.

³¹ Ayda, 1977, s.12.

³² Müjgan Cunbur, “Ölümünün 20. Yıldönümünde Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal’ın Millet, Milliyetçilik ve Milli Kültür Hakkındaki Görüşleri”, *Milli Kültür Dergisi*, Sayı 4, 1977, s. 57.

Girişimlerinin sonucunu alarak, 4 Aralık 1923 tarihinde Sorbonne Üniversitesi'ne bağlı İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde "Türk Kavimler Tarihi" dersini okutmaya başlamıştır.³³

Girişte belirttiğimiz üzere, 24 Kasım 1924 tarihinde Mustafa Kemal ile tanışmasının ardından, Ankara'ya gelip yeni kurulan devletin oluşumunda katkı sağlaması için aldığı davet sayesinde Türkiye Cumhuriyeti'ndeki akademik hayatına başlamıştır. 1931 seçimlerinde Şebinkarahisar (Giresun iline bağlı olan ilçe) milletvekili olmuştur. 1940'ta Ankara Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi, Türk Hukuk Tarihi ve Hukuk Felsefesi ordinaryüs profesörlüğüne yükseltilmiştir.³⁴ 1943 senesinde İstanbul Hukuk Fakültesi'ne naklini isteyerek, bu fakültede "Hukuk Başlangıcı", "Hukuk Tarihi" derslerini okutmaya başlamıştır. Ardından 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den Ankara milletvekili seçilmiştir. İnce politik oyunları kendisi için yorucu bularak, 1954 seçimlerinde adaylığını koymamıştır.³⁵ Son eseri olan *Milliyetçilik Duygusunun Sosyolojik Esasları*'nu 1955 yılında tamamlamış; 20 Şubat 1957 tarihinde de İstanbul'da vefat etmiştir.³⁶

II. İçindekiler Penceresinden "İkinci Sene Hukuk Tarihi Dersleri (1926-1927 Sene-i Tedrisiyesinde Takrir Edilen Notlar)"

Bu eser, Sadri Maksudi'nin 1926-1927 eğitim-öğretim yılında Ankara Hukuk Mektebi'nde okuttuğu "Hukuk Tarihi" ders notlarından oluşmaktadır. Sayfa sayısı 415 olan eser, Kader Matbaası'nda basılmıştır. Ders notlarından derlenerek hazırlanmış olması nedeniyle, sadece bir ders kitabı niteliğinde görülmemelidir. Kapsamının genişliği ve ayrıntılara yer verilmesi, eser ortaya çıkarılırken yalnızca öğrencilerin değil araştırmacıların da dikkate alındığını göstermektedir.

Sadri Maksudi, genelden özele doğru giden bir anlatım tarzını benimsemiştir. Bunun doğal sonucu olarak da, önceliği hukuk tarihinin konusuna ve gelişiminde rol oynayan faktörlere vermiştir. Hukuk tarihinin ne olduğu ve nasıl bir yol izlediğine ilişkin sorulardan yola çıkarak hazırladığı bu ilk bölümü "Giriş" olarak adlandırmak yerine, "Hukuk Tarihi" başlığını kullanmayı tercih etmiştir. 27 sayfadan meydana gelen bu ilk bölümde, dokuz alt başlık bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; 1- Hukuk Tarihinin Mevzuu (Konusu), 2- Devr-i İntibahta Hukuk Tarihine Nazar (Uyanış [Rönesans] Devrinde Hukuk Tarihine Bakış), 3- Tabii Hukuk Nazariyesi (Doğal Hukuk Teorisi), 4- Leibniz'in Hukuk Tarihine Hizmeti, 5- Montesquieu'nün Hukuka Nazarı, 6- Goettingen Mektebi, 7- Tarihi Mektep, 8- Jhering'in Tarihi Mektep Nazariyelerini Tenkidi ve Hukuka Asr-ı Mazideki Nazar (Jhering'in Tarihçi Okul Teorilerini Eleştirisi ve Geçmiş Çağda Hukuka Bakış), 9- Tedrisat Programımız şeklinde sıralanmıştır. Sadece başlıklar okunsa bile, bu bölümün "giriş" niteliğinde yazıldığı sonucuna varabiliriz.³⁷

³³ Ayda, 1991, s. 141; Ayda, 1977, s. 13.

³⁴ Mumcu, 1977, s. 255.

³⁵ Ayda, 1977, s. 19.

³⁶ Ayda, 1977, s. 242, 237.

³⁷ Sadri Maksudi Arsal, *Hukuk Tarihi Dersleri*, Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1941 künyeli eser, *İkinci Sene Hukuk Tarihi Dersleri (1926-1927 sene-i tedrisiyesinde takrir edilen ders notları)* adlı eserin güncellenmiş basımıdır. 1941 yılına ait basımda bu ilk bölüm "giriş" olarak adlandırılmıştır.

Sadri Maksudi, hukuk tarihinin konusu üzerine yaptığı açıklamalarda gayet net cümleler kurmuş ve yeri geldikçe örnekler vererek, okuyucunun özü iyice kavramasını sağlayacak bir anlatım tarzı benimsemiştir. İlk olarak; hukuk, hukuk tarihi ve medeniyet arasındaki ilişkiye değinmiştir. Hukukun medeniyet kadar eski olduğunu söyledikten sonra, hukuk tarihinin de medeniyetin tarihi konumunda bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca söz konusu ilişkinin ne türlü bir yakınlıktan ileri geldiğini şöyle izah etmiştir:

Hukuk medeniyetle beraber doğar, beraber neşvünema bulur (yetişip büyür) ve medeniyetle beraber zail olur (sona erer). Her hukuk muayyen (belirli) bir devirde muayyen bir camia-ı beşeriyede (insan topluluğunda) hâkim olan içtimai (sosyal), ruhi ve iktisadi şeraitin (koşulların) mahsulüdür (ürünüdür). Onun için hukukun geçirdiği safhaları tetkik etmek medeniyetin devre ve şekillerini öğrenmektir.³⁸

Sadri Maksudi, hukuk ve medeniyet arasındaki bağa açıklık getirdikten sonra, anlamını “Hukuk Tarihi” ve “Genel Tarih”in kapsam ve metotları üzerine yoğunlaştırmıştır. “Genel Tarih”in, geçmişte var olan insan topluluklarına ait sosyal yaşamları ve ilişkileri araştırırken o zamanın olaylarına; “Hukuk Tarihi”nin ise toplulukların hayatını düzenleyen sosyal kurallara dayandığını belirtmiştir. Böylelikle her iki çalışma sahası arasında mevcut olan belirgin farklardan birine işaret etmiştir. Bununla birlikte, gerek “Genel Tarih”in gerek “Hukuk Tarihi”nin aynı konuya yöneldiklerini dile getirerek şunları eklemiştir:

“Hukuk Tarihi” ile “Umumi Tarih” arasında gaye ve mevzularının mahiyeti cihetinden bir fark yoktur. Fakat birinin gaye ve mevzuu daha şümullüdür (kapsamlıdır), diğerinin ise muayyen (belirli) ve mahduttur (sınırlıdır). “Umumi Tarih” için hukukî neticeler tevhit etmeyen (doğurmayan) hadiseler de mühimdir. Çünkü her hadise tetkik mevzuu olan camianın içtimai hayatının bir cihetini tenvir edebilir. “Hukuk Tarihi” için hukukun inkişafına (gelişimine) münasebeti olmayan hadiselerin ehemmiyeti talidir (ikincildir).³⁹

Böylelikle, “Hukuk Tarihi”nin hukukun gelişimine odaklı bir uzmanlık alanı olduğu vurgulanmıştır. Ardından bahsi geçen iki alan arasındaki “metot” farklılığına geçilmiştir. Sadri Maksudi’nin belirttiğine göre, “Genel Tarih” inkılâbı gerektiren durumları tetkik ve tarif ettikten sonra bu inkılâba geçer. Buna karşın, “Hukuk Tarihi” bir topluluğun sosyal hayatında meydana gelen inkılâp sonucunda oluşan hukuki eserleri tetkik ettikten sonra bu hukuki değişimin sebeplerine geçer.⁴⁰

Ona göre, hukuk tarihi herhangi bir bilimin tarihi ile karşılaştırılmayacak kadar önemlidir. Bu düşüncesini, “Tıp” ve “Hukuk”tan yola çıkılarak hazırladığı örneklerle somutlaştırmaktadır. Hukukun, sosyal hayatın ve medeni faaliyetlerin her alanına temas eden

³⁸ Sadri Maksudi Arsal, *İkinci Sene Hukuk Tarihi Dersleri (1926-1927 sene-i tedrisiyesinde takrir edilen ders notları)*, 1926-1927, s. 3.

³⁹ Arsal, 1926-1927, s. 4.

⁴⁰ Bu noktada anlattıklarını somut hale getirmek için, “Fransız İhtilali”nden yola çıkarak konuya ilişkin iki örnek vermiştir. “Genel Tarih” için “Fransız İhtilali” XVI. Louis, Marie Antoinette, Mirabeau, Robespierre, Montagnard, Girondin, Marat, Umumi Selamet Komitesi, Napoléon ve daha nicelerinden oluşmaktadır. Oysa “Hukuk Tarihi” için 1789’dan sonra Fransa’da yapılan hukuki düzenlemeleri ifade etmektedir. (Arsal, 1926-1927, s. 4.)

kurallardan oluşması nedeniyle öneminin arttığını belirtmiştir. Her ikisi de birer bilim olmakla beraber, “Tıp Tarihi”nin önemi ile “Hukuk Tarihi”nin önemi arasında karşılaştırma yapılamayacağı vurgulanmıştır.⁴¹

“Hukuk Tarihi”nin konu itibarıyla incelenmesinden sonra, “İntibah (aydınlanma, uyanış) Devri”nde hukuka bakış hakkında bilgiler verilmeye başlanmıştır. Sadri Maksudi, öncelikle “Hukuk Tarihi”nin yeni bir bilim olduğunu belirtmiş; ardından da böyle olmasının nedenini şu sözleriyle açıklamıştır:

Kurun-ı vusta (Orta Çağ) âlimleri, eski Yunanlılar ve eski Romalılarından kalma asar-ı fikriyeyi o halde kalacak numuneler gibi telakki ederlerdi. Kurun-ı vusta âlimleri için Yunanlıların felsefesi, Romalıların hukuku ebediyet için tebellür etmiş (billurlaşmış) hakikatlerdi; akl-ı beşerin (insan aklının) bunlar fevkinde felsefe ve hukuk icad edebileceklerini düşünmezlerdi.

Orta Çağda hüküm sürmüş “değişmezlik inancının” yazar tarafından belirtilmesindeki temel neden, İntibah Devri’ndeki muhalif düşünce yapısının neye karşı oluşturulduğunu göstermektir. Orta Çağdaki anlayıştan kısaca bahsedildikten sonra, “İntibah Devri” düşüncülerine geçilmiş ve onlar tarafından ileri sürülenler şu sözlerle özetlenmiştir:

Yunanın felsefi fikirleri, Roma’nın hukuk telakkileri (kabulleri) beşeriyetin inkişafının (insanlık gelişiminin) ancak bir devre, bir seviyesini ifade ettiğini, beşeriyetin atideki (gelecekteki) inkişafına bir hudud (sınır) tayin etmek mümkün olmadığını, beşeriyetin tekâmül (olgunlaşma) ve terakkisi (ilerlemesi) nisbetinde (oranında) felsefe ve hukukun dahi daima inkişaf edeceğini ilan ettiler.⁴²

Sadri Maksudi’nin “İntibah Devri”ne verdiği önem, bu devrin düşünce sisteminin dile, felsefeye ve hukuka yansımından ileri gelmektedir. Söz konusu yansımanın hukuk dünyasına getirileri çok büyüktür. Bunlardan ilki, dönemin hukukçularının fikir değiştirerek, Roma hukukunun belirli bir devrin, belirli sosyal koşulların, belirli bir zihniyetin ürünü olduğunu his ve idrak etmeleridir. Diğeri ise, bu yeni düşüncenin egemen olmaya başlamasıyla birlikte, Roma hukukuna ait esasların ve prensiplerin hangi koşullar içerisinde oluştuğunun sorgulanmasıdır. Bu yenilikçi hareketler, ilk defa Fransa’da ortaya çıkmış ve ardından, bu akım Almanya’ya geçmişti. Bunun sonucu olarak, “Hukuk Tarihi” ilk filizlerini vermeye başlamıştı. Şöyle ki; 16. yüzyılda Avrupa’da büyük devletler kuruldu ve her millet kendi milli hukukunu tedvin etmeğe başladı.⁴³

“Hukuk Tarihi” alanında bu denli önemli gelişmeler olurken, yeni bir yaklaşım getiren Tabii (Doğal) Hukuk Teorisi gündeme gelmiştir. Hukuk tarihinin izlediği seyirde aktif

⁴¹ Aarsal, 1926-1927, s. 5.

⁴² Aarsal, 1926-1927, s. 5.

⁴³ Roma hukukuna ilişkin soruların gündeme gelmesiyle beraber daha başka gerçekler de ortaya çıkmıştır. O da şudur; bir hukukun nasıl oluşup geliştiğini anlamak için o hukukun meydana geldiği koşulları, sebepleri ve muhiti öğrenmek gerekir. Örneğin Roma hukukunu anlamak için bir taraftan On iki Levha Kanunlarından Jüstinyen mecellesine kadar tüm hukuki değişimleri ve Roma hukukunun geçerli olduğu muhiti, siyasi teşkilatı, iktisadi ve sosyal koşulları bilmek gerekir (Aarsal, 1926-1927, s. 6.). Almanya’da 18. yüzyılda, “Hukuk Tarihi” büyük bir gelişim gösterdi. Bütün Almanya darülfünunlarında öğretilmeye başlandı. Hukuk tarihine ilişkin pek çok eserler yazıldı. (Aarsal, 1926-1927, s. 5-6.).

rol oynayacak bu akımın taraftarlarına göre, Roma hukuku ve bütün mevzu (konulmuş) hukukun üstünde, bütün insanlığın hayatına uygulanabilecek doğal, ideal bir hukuk vardır.⁴⁴

Bu teori, hukukçuların yoğun ilgisiyle karşılanmıştır. 16 ve 17. yüzyıl hukuk dünyasına egemen olmuştur. Fakat doğal hukuk anlayışının kazandığı ün ve şöhret, “Hukuk Tarihi”ne olumsuz bir şekilde yansımıştır. Bu devirde, doğal hukukçular, mevzu hukuk sistemlerini doğal hukuk kanunlarının layığıyla bilinmemesinden doğan hukuki dalalet (doğru yoldan sapma) numuneleri olarak görmüş, “Hukuk Tarihi”nin önemini inkâr etmiştir.⁴⁵ Bu sebepten ötürü, “Hukuk Tarihi”nin gelişimine belli bir noktaya kadar engel olunmuştur.

Sadri Maksudi, bu teorinin olumsuz yansımalarına rağmen “Hukuk Tarihi” gelişiminde hizmet verdiğini de belirtmiştir. İnsan topluluklarının teşkilatını bir sözleşmeye dayandıran doğal hukukçu görüş, sözü edilen hizmetin verilmesinde büyük paya sahiptir. Söz konusu görüş bakımından doğal hukuk taraftarları ikiye ayrılmıştır. Yazar bu durumu şöyle tarif etmiştir:

Bu mukavele-i ictimaiye (sosyal sözleşme) fikri, hukuk-ı tabiiye mektebinin (Doğal Hukuk Okulu’nun) büyük mümessillerinin (temsilcilerinin) fikirlerinde ancak formülden ibaretti. Hukuk-ı tabiiye ve mukavele-i ictimaiye taraftarlarının ikinci derecedeki mümessilleri bu nazariyeyi bir farz olarak telakki etmiyorlardı (kabul etmiyorlardı). Hakikaten muayyen (belirli) bir devrede bir millette böyle bir mukavele (sözleşme) akdedilmiş (imzalanmış) olduğuna inanıyorlardı. Bu itikad (inanış) hukuk-ı tabiiye taraftarlarında beni beşer (insanlık) içinde hangi devirde ve hangi millette birinci defa mukavele-i ictimaiye akdedilmiş olduğunu, camia (topluluk) teşekkülünden (oluşumundan) evvelki insanların tabii halleri ve münasebetleri ne şekilde olduğunu öğrenmek arzusunu tevhit etti (doğurdu).

Sadri Maksudi’nin belirttiğine göre; doğal hukukçular, böylelikle geçmişte önemini inkâr ettikleri “Hukuk Tarihi”ni öğrenmek zorunda kalmışlardır.⁴⁶

Doğal hukuk teorisi hakkındaki açıklamaları takiben, aynı devirde yaşamış olan Alman filozof Leibniz’in (1646-1716) “Hukuk Tarihi”ne hizmeti konusunda bilgi verilmeye başlanmıştır. İlk olarak, Leibniz’in “Genel Tarih”i değerlendiriş biçimi, ardından “Hukuk Tarihi”ne bakışı aktarılmıştır. Leibniz’e göre tarih, insanlığın tabii olduğu mütamadı (sürekli) hareket kanununun neticesidir. Buna ek olarak; Leibniz’in tarihi, hal ve maziye anlamak, istikbali takriben (aşağı yukarı) tayin etmek için bir vasıta gibi kabul ettiği vurgulanmıştır. Belirttiğine göre; Leibniz, “Genel Tarih”e ait düşüncesini “Hukuk Tarihi”ne de uygulamış ve bu alanın incelenmesine çok önem vermiştir.⁴⁷

⁴⁴ Aarsal, 1926-1927, s. 7.

⁴⁵ Sadri Maksudi’ye göre bu teori doğru değildir. Hukuk sahasında bütün asırlarda ve bütün milletler için uygulanması kabul edilmiş birtakım esaslar vardır. Fakat bu esaslar pek sınırlıdır. Herhangi bir camianın hukuki hayatını düzenlemek için mevzu hukuk şeklini alabilecek doğal kurallar yoktur ve olması da mümkün değildir. (Aarsal, 1926-1927, s. 7-8.).

⁴⁶ Aarsal, 1926-1927, s.8.

⁴⁷ Sadri Maksudi, “mütamadı hareket kanunu”nu açıklarken Leibniz’in düşüncesini bir de şu cümle ile aktarmıştır: “Bugün maziinin neticesi, atı de (gelecek de) halin (şimdiki zamanın) mahsulü olacaktır.” Leibniz’in “Hukuk Tarihi”nin incelenmesine verdiği önemin en iyi göstergesi, bu amaca yönelik

Leibniz'in düşüncelerinin "Doğal Hukuk" taraftarlarınca neden anlaşılamadığı şu sözlerle ifade edilmiştir:

Leibniz'in bu nazarı, hukuk-ı tabiiye nazariyesinin (Doğal Hukuk teorisinin) tamamen zıddıydı. Çünkü Leibniz kanunların, şerait-i ictimaiyenin (sosyal koşulların) mahsulü olduğunu ileri sürüyordu. Onun içindir ki hukuk-ı tabiiye taraftarları Leibniz'in bu fikrini takdir edemediler, anlayamadılar. Leibniz'in fikirlerinin zafer ve revacı için bir asır kadar zaman geçmesi lazım oldu.

Sadri Maksudi, "Hukuk Tarihi"nin gelişiminde katkı sahibi Fransız filozof Montesquieu'ü de (1689-1755) tanıtmıştır. İlk olarak, Montesquieu'nün hukuka bakışı ile Leibniz'e ait görüşün adeta aynı olduğu belirtilmiş ve fakat birincisinin "Doğal Hukuk Teorisi"ne karşı ileri sürdüğü fikirlerin daha açık olduğu vurgulanmıştır. Bunun ardından, yaşadığı döneme yenilikler kazandıran Montesquieu'nün muhakemeleri hakkında, Sadri Maksudi şunları aktarmıştır:

Montesquieu birinci defa olarak büyük bir cesaretle nazari (teorik) fikirleri reddediyordu; bütün muhakemelerini asrındaki milletlerin yahut tarihteki milletlerin mevzu kanunlarına dair elde ettiği malumat-ı müsbeteye bina ediyordu; hukukun, muhitlerin şerait-i hayatından (hayat koşullarından) mütevellit olduğunu (meydana geldiğini) misallerle gösteriyordu.⁴⁸

Montesquieu, muhakemelerini bir bütünlük içerisinde sunduğu *L'Esprit des Lois* (Kanunların Ruhü) isimli eserinde, kanunların dış sebeplere bağlılığını bir zaruret olarak dile getirmiştir. Böylelikle doğal hukuk taraftarlarının tespit etmek istedikleri bütün insanlık için genel ve bütün asırlar için uygulanabilir, akli, mutlak hukuk teorisi yerine değişken hukuk teorisini getirmiştir.⁴⁹

18. yüzyıl hukukçularının fikirleri, Montesquieu ve Leibniz'in eserlerinden yoğun şekilde etkilenmiş ve sonuç itibarıyla, Almanya'da "Goettingen Mektebi" isminde bir hukukçu zümresi ortaya çıkmıştır. Stefan Pütter (1725-1805) ile Gustave Hugo (1764-1844) hukuk tarihi çalışmalarının gelişiminde pay sahibi olan, söz konusu hukukçu zümresinin temsilcileri olarak belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Stefan Pütter ve Gustave Hugo'nun, "Hukuk Tarihi" çalışmalarının gelişiminde pay sahibi oldukları vurgulanarak, ne tür katkılarda buldukları açıklanmıştır.⁵⁰

hazırladığı programı içeren, 1667 tarihli *Hukuku Tetkik ve Tedris Hakkında Yeni Usul* isimindeki eseridir. Eserin Latince ismi *Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae*'dir. Eser, 1748'de meşhur Alman âlim Wolf tarafından ikinci defa olarak yayınlamıştır. Söz konusu eserin ikinci basımı, "Doğal Hukuk Teorisi"ne büyük bir darbe olmuştur. (Arsal, 1926-1927, s. 9.).

⁴⁸ Leibniz ve Montesquieu arasındaki benzerliğin sebebi şöyle açıklanmıştır: "*Her ikisi için de hukuk, muayyen (belirli) muhit (çevre) içinde muayyen şerait (koşullar) dâhilinde tekevün eden (oluşan) münasebat-ı beşeriyeyi (insani ilişkileri) tanzim eden (düzenleyen), zamanın mekânın tahavvülüyle (değişimiyle) tebeddülü tabii (doğal değişimi) olan kavaidir (kurallardır).*" (Arsal, 1926-1927, s. 10-11.)

⁴⁹ Montesquieu'nün kanunlar hakkındaki düşünceleri şu şekilde aktarılmıştır: "*Kanunlar ile bir ülkenin ikliminin, arazisinin evsafi (vasfı), coğrafi vaziyeti, ülkenin büyüklüğü ve küçüklüğü, ahalinin tarz-ı hayatı (hayat tarzı), dinî itikadı (inanışları), ruhi temayülleri (eğilimleri), nüfusun mikdarı arasında sıkı bir münasebet vardır; kanunlar bütün bu avamilerin (sebeplerin) mahsulüdür.*" (Arsal, 1926-1927, s. 11.); Montesquieu, s. 32, 216-227, 260-278, 279-304, 305-317, 354-417'de Montesquieu'ye göre kanunları oluşturan tüm unsurlara yönelik ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

⁵⁰ Stefan Pütter'e göre hukuk tarihinin iki vazifesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kanunların zaman bakımından birbirlerini takip ettiğini tespit ve tarif etmek; ikincisi ise söz konusu kanunları mey-

“Goettingen Mektebi”nden sonra, “Hukuk Tarihi”nin tarihsel gelişimi bakımından mutlak surette adı anılması gereken “Tarihi Mektep” hakkında bilgi verilmeye başlanmıştır. İlk olarak, 1789’dan önce Fransız aydınlarının “Doğal Hukuk Mektebi”ne ait prensipleri kabul ettikleri; ilerleyen zamanda ise, bu anlayışın Fransız İhtilali’nin ileri gelenleri tarafından da benimsendiği belirtilmiştir. Bunun ardından, Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan bütün hukuki sonuçların temelinde aklın ve “Doğal Hukuk”un varlığına dair inancın bulunduğu vurgulanmıştır. Sadri Maksudi’nin konuya bu noktadan girmesi isabetlidir; zira Fransız İhtilali’nin temel felsefesi ve getirdikleri bilinmeden “Tarihi Mektep”in anlaşılması güçtür. Böyle bir saptama yapmamızın sebebini, eserde yer alan şu cümleler gayet iyi ifade etmektedir:

Napolyon tarafından zapt edilmiş ülkelerdeki milletler, Fransız İhtilali’nin bütün kanun teşri (kanun yapma) faaliyeti mahsullerini bilhassa Napolyon Mecellesi’ni bir akli hukuk olarak ve Napolyon fütuhatını (fetihlerini) da bu akli hukuku cebren bütün milletlerin hayatına tatbik için yapılan teşebbüsler gibi kabul ediyorlardı. Bu kabul, Almanya’da fikri akstü’l-hareket (düşünsel karşı çıkış hareketi) akımı meydana getirdi.⁵¹

Fransa’nın kültürel esareti altına girmek istemeyen Almanya’da, 1812’den⁵² sonra çeşitli faaliyetler baş göstermiştir. Belirttiğine göre; 1814 senesinde, “Doğal Hukuk” taraftarı olan Thibaut, *Almanya’da Bir Umumi Medeni Kanun Zaruretine Dair* isimli bir eser meydana getirmiştir. “Tarihi Mektep” akımının ortaya çıkabileceği ortam böylelikle hazırlanmıştır; zira söz konusu eserin ortaya çıkışı Alman hukukçuları arasında büyük bir telaşa sebep olmuştur. Bu esnada, Alman aydın zümrenin hislerine tercüman olarak ortaya çıkan Savigny, *Bizim Asrımızın Teşri ve Hukuk Sahasındaki Vazifesi* isimli eserini Thibaut’ya cevap olarak kaleme almıştır. Sadri Maksudi Arsal, Savigny ve eseri hakkında şu bilgileri vermiştir:

Savigny bütün Almanya için umumi bir medeni kanun tedvininin lüzum ve imkânını inkâr ediyordu. Bu fikrini ispat için delil ararken Savigny o vakte kadar tabir ve ifade edilmemiş, “Hukuk Tarihi”ne ait bazı hakikatler (gerçekler) keşfetmiştir. Savigny’nin bu eserinin zuhuru (ortaya çıkışı) neticesinde “Tarihi Mektep” namıyla (ismiyle) malum hukuki nazariyeyi (teoriyi) tesis etti (kurdu).

Savigny’ye ait fikirlerin özet biçimde aktarılması bilinçli bir tercihtir. Yazara göre bu durum, birinci sene “Hukuk Tarihi” derslerinde Savigny fikirleri hakkında etraflıca

---

dana getiren sebepleri incelemektir. Bütün milletlerin hukuk tarihlerini bu iki açıdan irdelemek gerektiğini savunmuştur. Gustav Hugo’nun hukuk tarihine olan hizmetlerini de anlatmıştır. Onun rolünün, Leibniz’e ait fikirleri daha büyük kitlelere yaymak ve ulaştırmaktan ibaret olduğunu vurgulamıştır. (Arsal, 1926-1927, s. 12.)

⁵¹ Sadri Maksudi, dönemin Fransız aydınlarına ait düşünceleri aktarmıştır. Bize göre, bu düşüncelerden en dikkat çekici olanı şu cümlelerle ifade edilmiştir: “Bugünkü beşeriyet (insanlık) bütün hayatını ve bu hayatı tanzim eden (düzenleyen) bütün kavaidi (kuralları) akl-ı selim (sağduyu) gösterdiği esaslara tevfiik etmeye (uydurmaya) mecburdur. Hukuk, akli olmalıdır.” Fransızların felsefi ve hukuki kabullerine karşı, Alman aydınlar tarafından başka bir hukuk felsefesi ikame edilmiştir, bunun adı “Tarihi Mektep”tir. (Arsal, 1926-1927, s. 13-14.)

⁵² 1812 senesinde Napolyon’un Rusya’daki yenilgisinden sonra Almanya için siyasi esaret tehlikesi kalmamıştır fakat kültürel esaret tehlikesi, Fransa’nın akli hukukunun Almanya’da yayılması ihtimali, bertaraf edilememiştir. (Arsal, 1926-1927, s. 14.)

açıklama yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır.⁵³

Sadri Maksudi'nin ifade ettiği üzere; Savigny, hukukun gelişimini üç safhaya ayırmıştır. Bunlardan ilki; hukukun şuursuz biçimde ortaya çıkış safhasıdır. Bu aşamada, milleti oluşturan bireyler sevk ile şuursuz biçimde müştereken hukuk icat ediyorlar; hukuk bu safhada bütün bireylerin umumi vicdanında yaşıyor ve Savigny, bu şekilde oluşan hukuka “Cibilli (doğal) Hukuk” ismini veriyor. Sadri Maksudi, Savigny'nin ne sebeple “Doğal Hukuk” yerine “Cibilli Hukuk” tabirini kullandığını açıklamış ve her ikisi arasındaki farklara değinmiştir. İkinci safha, şuurun müdahalesi olarak adlandırılmış ve milletlerin medeni seviyelerindeki yükseliş neticesinde, hukukun da bilimsel bir şekil aldığı belirtilmiştir. Yazar tarafından aktarıldığına göre; bu safhada hukuk, bir taraftan halkın vicdan ve hayatında, diğer taraftan uzman hukukçuların kararlarında, âlimlerin eserlerinde gelişim gösterir. Hukukun gelişimindeki son basamağın tedvin devri olduğu; hukuki kaide ve esasların bu devirde bilimsel, mantıki bir surette tanzim (düzenlenme) ve terakki (ilerleme) edildiği vurgulanmıştır.⁵⁴

⁵³ *Almanya'da Bir Umumi Medeni Kanun Zaruretine Dair* isimli eserin Almanca isminin *Über die Notwendigkeit eines allegeminen bürgerlichen Rechts für Deutschland* olduğu belirtildikten sonra, söz konusu eserin hukukçular arasında bir telaş uyandırmasının nedeni şöyle açıklanmıştır: “*Akla müstenid* (dayanan) *bir mecelle vücuda getirerek Almanya'da hukuki tevhid* (birlik) *fıkrını güya Fransa'nın icad ettiği akli hukuku Almanya'ya kabul ettirmek için bir teşebbüs gibi telakki ettiler. Çünkü akla müstenid umumi bir kanunname yapmak filhakika o devirde Napolyon mecellesinin ihtiva ettiği (içerdiği) esasları kabul etmekten başka bir şey olmayacaktı. Bu ise harsen* (kültürel bakımdan) *Fransa'ya mağlup olmak (yenilmek) demektir.*” Savigny tarafından kaleme alınmış *Bizim Asrımızın Teşri ve Hukuk Sahasındaki Vazifesi* isimli eserin orijinal isminin *Von Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Recht swissenschaft* olduğu belirtilmiştir. Bu eserin ortaya çıkış yılı, tıpkı Thibaut'nunki gibi 1814'tür. (Arsal, 1926-1927, s. 14-15.) Mumcu, 1977, s. 126'da Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin 1926-1927 Talebe Rehberine göre ders programı verilmiştir. Buradan öğreniyoruz ki; “Hukuk Tarihi” dersinin, Sadri Maksudi tarafından 1-2/3-4/5-6. sömestrlerde haftada ikişer saat verilmesi planlanmıştır. Bir başka deyişle, üst üste üç sene boyunca “Hukuk Tarihi” dersinin verilmesi kararlaştırılmıştır. “Hukuk Tarihi” dışında, “Türk Hukuk Tarihi” (1-2. sömestrlde haftada bir, 5-6. sömestrlde ise haftada iki saat) ve “Roma Hukuku” (1-2. sömestrlde haftada iki, 3-4. sömestrlde haftada üç saat) dersleri de müfredata dâhildir. Görüldüğü üzere, “Ulusal Hukuk Tarihi” ve “Genel Hukuk Tarihi”nin önemine uygun bir ders programı hazırlanmıştır. 2009 yılında, Türkiye'deki hukuk fakültelerine baktığımızda, birkaçı dışında “Roma Hukuku” ve “Türk Hukuk Tarihi”ne verilen önemin gitgide azaldığını fark etmekteyiz. Bu durum ilgili dersin saatlerine ve kapsamına bakılarak rahatlıkla gözlemlenebilir. Şunu da belirtmemiz gerekir ki; bugün Türkiye'deki hiçbir hukuk fakültesinde “Hukuk Tarihi” isimli bir ders okutulmamaktadır. Bazı hukuk fakültelerinin (örn: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi) birinci yıl programında “Türk Anayasal Tarihi” dersi bulunmaktadır.

⁵⁴ Sadri Maksudi, hukukun gelişimindeki ilk safha hakkında bilgi verirken şunları da eklemiştir: “*Hukukun menbaı halk ruhudur. (Volksgeist) halkın kendine mahsus ruhi mevcudiyetidir.*” Yazar, bu ilk safhaya hangi sebeple “cibilli hukuk” tabirini kullandığını açıklamış ve “doğal hukuk”un akıl ve şuurlu muhakemeden meydana geldiğini, “cibilli hukuk”un ise muhakemesiz, şuursuz bir milletin milli vicdanından doğan kurallar olduğunu belirtmiştir. İkinci safhaya geçiş yani hukukun bilim haline gelişi, âlim ve uzman hukukçuların ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Savigny, ikinci safhayı hukukun çiçek açma devri olarak görmüş, bundan sonraki safhayı da meyve verme devri olarak tanımlamıştır. Tedvin hakkında da şu bilgileri vermiştir: “*Tedvine Avrupa lisanlarında “Codification” derler. Müdevven* (tedvin edilmiş) *hukuk kitaplarında da (Codex yahut Code) “Mecelle”*

Son olarak; bu teorinin, tarihe bakışına ve Savigny'nin, "Tarihi Mektep" çatısı altında geliştirdiği fikirlerini geniş kitlelere ulaştırma biçimine ilişkin bilgi verilmiştir. Belirtildiğine göre; "Tarihi Mektep" yandaşları, insanlık için tarihin fevkalade önemli bir role sahip olduğunu kabul etmektedir. Bir başka deyişle; bir halkın tarihi hayatında her devir, ondan önceki devirlerin devamı ve gelişmiş halidir. Savigny fikirlerini yaymak amacıyla *Tarih-i İlm-i Hukuk* adı altında bir mecmua çıkarmış ve birçok genç hukukçuyu etrafına toplamıştır.⁵⁵

Sadri Maksudi, şu saptamayı yaparak bu konuya son noktayı koymuştur: "*Tarihi Mektep'in hukuk tarihinde rolü büyüktür. Bugüne kadar "Tarihi Mektep" birçok âlimlerin fikirlerine tesirini icra etmektedir. "Tabii Hukuk Nazariyesi"ne ciddi darbe bu mektep tarafından indirilmiştir.*"⁵⁶

Yazar, "Tarihi Mektep" başlığı altındaki açıklamalarını, "Pozitivizm" ve "Tarihi Materyalizm" tanıtımıyla sürdürmüştür. "Pozitivizm" in Fransız filozof Auguste Comte tarafından kurulduğunu belirten Arsal, onun fikirlerini şu cümlelerle özetlemektedir:

Auguste Comte, eşya ve hadiseler hakkında tecrübe ve müşahedeye (gözlem) müstenit olmayan (dayanmayan) bütün malumat ve mefhumları reddediyordu. İnsan için yegâne hakiki ilim yolu, tecrübe ve müşahedeydi. Akli tecrübe ve müşahede sayesinde elde edilen hakikatler tanzim (düzenleme) ve istimal (kullanma) edilmelidir. İlim, ancak tecrübe ve müşahede ile muhakeme kuvvetini iyi telkin sayesinde mümkündür.

Comte felsefesinin hangi temeller üzerine kurulduğu aktarıldıktan sonra, "Pozitivizm" in Avrupa üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Söz konusu felsefenin, Avrupa toplumunun düşünce biçiminde büyük bir etki yarattığından bahsedilmiş ve böylelikle Avrupa'da bilimsel bakımdan kanıtlanmamış teori girişimlerine dayanarak düşünmenin itibardan düştüğü belirtilmiştir. Sonuç itibarıyla; "Pozitivizm" sayesinde aklın değerlendiriliş biçimindeki değişim şu cümleyle ifade edilmiştir: "*Aklın, hakikatlerin menbaı (kaynağı) değil ve ancak hakikatleri bulmak için bir alet olduğu kabul edildi.*"⁵⁷

Sadri Maksudi, "Tarihî Materyalizm" e ilişkin bilgiler vermeden önce, söz konusu düşüncenin ortaya çıkış sebebi üzerinde durmuştur. Avrupa'da meydana gelen ihtilallerin, inkılâbın önemli sebeplerinden biri olduğunu belirttikten sonra şunları yazmıştır:

Bu ihtilallerin amilleri (sebepleri) siyasi olduğu kadar da iktisadidir. İktisadi amillerin tarihe tesiri olduğu gibi mütefekkirlerin (düşünürlerin) felsefelerine de büyük bir tesir icra etti. Fikirlerini bir istikamette işlemeğe başladı. Bu içtimai (sosyal) ihtilalleri tevhit eden (meydana getiren) iktisadi amilleri ilmi bir surette tetkik lüzumu hissedildi. Karl Marx namında bir Alman "Maddiyet-i Tarihiye" ismiyle bir maddi felsefe tesis etti (kurdu).⁵⁸

---

derler. Bizde mecelle kelimesi muayyen bir kanunnameye alem (sembol, alamet) olduğundan biz mecelle yerine "Kanunname" ıstılahını (terim) kullanacağız." (Arsal, 1926-1927, s. 15-16.)

⁵⁵ Savigny, hukukun kaynağı hakkındaki teorileri ikiye ayırmış; kendi teorisine "hukuka tarihî bir nazar", geriye kalan bütün teorilere ise "gayritarihî nazar" ismini vermiştir. Savigny'nin öğrencileri arasında Puchta da bulunmaktadır. (Arsal, 1926-1927, s. 17-18.)

⁵⁶ Arsal, 1926-1927, s.18.

⁵⁷ Pozitivizm, müspet (delil gösterilmiş) düşünme usulü olarak adlandırılmıştır. (Arsal, 1926-1927, s. 19-20.)

⁵⁸ Arsal, 1926-1927, s. 20.

Marx'a ait felsefenin birkaç kelime ile özetlenemeyeceğini vurgulamıştır. “Tarihi Materyalizm”in son derece önemli bir felsefe olduğunu belirten Sadri Maksudi, Marx’ın en önemli fikri esasını şöyle açıklamaktadır:

Marx’ın fikrine göre, bütün içtimai beşerî hadiselerin en büyük amili iktisadi amildir. Beşeriyetin manevi, ruhi icadâtı bile iktisat üzerine bina edilmiş şeylerdir. Hayat-ı ictimaiyede beşeriyeti tahrik eden yegâne amil maddi hayat için vesait (vasıtalar) tedariki ve bunu tedarik için mücadeleden ibarettir. Camiaların hayatına amil olan dinler, mefkûreler (ülküler), felsefeler değildir. Maddeten yaşamak için mücadeledir. Din, hukuk, felsefe hepsi iktisadi amilin muhtelif şekillerinden başka bir şey değildir.

Sadri Maksudi’ye göre; “Pozitivizm” ve “Tarihi Materyalizm”in ortaya çıkışı ile Avrupa’daki düşünme usulü değişmiştir.⁵⁹ Avrupa’daki bu yeni anlayış, pek çok alanı etkilemiştir ki; bunlardan birisi de hukuktur.

Bundan sonraki açıklamalar; “Jhering’in Tarihi Mektep Nazariyelerini Tenkidi ve Hukuka Asr-ı Mazideki Nazar” başlığı altında sürdürülmüştür. Jhering’in, her şeyden önce “Volkgeist” yani “halkın ruhu-millî ruh” teorisini reddettiği belirtilmiş⁶⁰, ardından Jhering’in itirazları ve Savigny’nin ona verdiği cevaplar oldukça ayrıntılı bir biçimde aktarılmıştır.

Jhering, hukuk sistemlerinin bir millettten diğer millete intikal edebileceğini ve hiçbir hukukun, hukuki kurumun bir millete mahsus olamayacağını savunmuştur. Savigny ise; “Roma Hukuku”nun Almanların hukuki gelişimini zorlaştırdığını kabul etmekle birlikte; bir milletin ruhunda doğmuş müstakil bir hukukun, diğer milletin hukukuna engel olmayacağını ileri sürmüştür. Sonuç itibarıyla; Savigny’nin cevabına karşılık Jhering’in nasıl bir tutum izlediği şöyle aktarılmış:

Roma Hukukunun Ruhunu nam (adlı) eserinde Jhering, “Roma Hukuku”, Savigny’nin zannettiği gibi münhasıran (sadece) Romalıların hukuki inkişafının eseri olmayıp mütemediyen (süreklî olarak) muhtelif ecebî milletlerin hukukundan iktibas tarikiyle (yoluyla) toplanmış kavaid mecmuu (toplanmış) olduğunu ciddi ve esaslı delillere istinaden (dayanarak) ispat etti.

Jhering’in düşüncesine göre; hukuk bir milletin ruhunun mahsulü değildir, gerçi her hukukun bir ruhu vardır fakat bu ruh hukukun ruhudur ve hiçbir hukuk sadece bir milletin icadı değildir.⁶¹ Böylelikle, Jhering’in Savigny’ye ait “Millî Ruh-Halkın Ruhunu” tezini nasıl çürüttüğü gayet net bir şekilde açıklanmıştır.

⁵⁹ Yeni düşünme usulüne geçilmesiyle birlikte, 18. yüzyılda makbul muhakeme usulleri terk edildiği gibi bu asrın düşünüş usulünün mahsulü olan birçok şey itibardan düşmüştür. (Arsal, 1926-1927, s. 20.)

⁶⁰ Sadri Maksudi, Alman hukukçu ve düşünür Jhering’in tam isminin “Rudolf von Jhering” olduğunu belirtmiştir. Jhering, şöyle tanıtılmıştır: “*Jhering, hukukun milletlerin kendilerine mahsus millî ruhlarından mütevellit (oluşan) bir mahsul olduğunu ret ve cerh etti (çürüttü).*” (Arsal, 1926-1927, s. 21.)

⁶¹ Jhering, Roma hukukunun yüzyıllarca Alman milletinin hukuku gibi yaşadığını ifade etmiştir. Ardından önemli bir noktaya dikkat çekmiştir: “*Roma hukuku, hâlbuki katiyen Alman milletinin ruhundan nebean etmemiştir (doğmamıştır).*” Savigny ise, Roma Hukuku’nun kabulüne rağmen, Almanlardaki hukuk yaratma kuvvetinin sönmediğini, hukukun gelişiminin büsbütün durmadığını ileri sürmüştür. Jhering’in *Roma Hukuku’nun Ruhunu* adlı eserinin orijinal ismi; *Geist des Romischen Rechts auf denverchidenen Stufen seiner Entwicklung* olarak verilmiştir. (Arsal, 1926-1927, s. 21-22.)

Sadri Maksudi'ye göre; Jhering sadece “Milli Ruh” tezini çürütmekle kalmamış, Savigny'ye ait iki tezin daha aksini ispat etmiştir. Öncelikle “Tarihçi Mektep”in aksine, Roma hukuku kurumlarının şuursuz gelişim göstermediğini; iktisadi ve sosyal koşullarla yaşamsal ihtiyaçların etkisi altında hareket eden bazı şahısların şuurlu faaliyeti sayesinde ortaya çıktığını kanıtlamıştır. Jhering, *Hukuk İçin Mücadele* isimli eserinde Savigny'ye ait üçüncü tezi de, Sadri Maksudi'nin şu cümleleriyle açıkladığı şekilde, çürütmüştür:

Her hukuki kaide, hukuki müessese insanların mücadelesi sayesinde teessüs etmiştir. Tarihi devirleri tetkik ederseniz bütün milletlerde, bütün devirlerde hukuk kavaidinin daima şahıs ve zümrelerin şuurlu müdahalesi, mütemadi faaliyeti, mücadelesi neticesinde olduğunu görüyoruz. O halde hukuk ne zaman, hangi millette nebatat meyveleri gibi sükûnet içinde tabii bir surette inkişaf etmiştir? Kable't-tarih (tarih öncesi) devirlerde denilecektir. Bu hiçbir delile istinad etmeyen bir iddiadır. Bu gibi bir iddianın ilmi ehemmiyeti yoktur. Kable't-tarih devirlerinde münkeşif (meydana çıkmış) hukuk sistemleri olmuşsa mutlaka tıpkı tarihî devirlerdeki milletlerin hukuku gibi inkişaf etmiş olacağına hükmetmeliyiz. Çünkü ilmi usul malumdan gayrimalumu istidlaldir (bilinenden, bilinmeyeni çıkarma). Gayrimalumdan, maluma intikal usulünü ilim kabul etmez.⁶²

Arsal, Jhering'in “Tarihçi Mektep”e ve hukuka bakışı üzerinde de oldukça ayrıntılı bir biçimde durmuştur. Bu durum; Jhering tarafından geliştirilen teorinin, “Hukuk Tarihi”ne yeni bir istikamet vermesinden kaynaklanmıştır.⁶³ Sadri Maksudi, bu konuya dair son noktayı, arındaki hukukçuların hukuk hakkında kabul ettikleri esas fikirleri özetleyerek koymuştur.⁶⁴

“Giriş” niteliğinde gördüğümüz açıklamalar, eğitim ve öğretim programının izah edildiği bir bölümle sonlandırılmıştır. Günümüzden neredeyse bir yüzyıl önce, “Hukuk Tarihi”ne verilen önemi kavrayabilmek için, bu bölüm hakkında da bilgi vermeyi uygun görüyoruz. Böylece, dünden bugüne ne kadar yol alındığının daha net bir şekilde tahlil edilebileceği kanısındayız.

Sadri Maksudi, eğitim ve öğretim programını açıklamadan önce, bir hukukçu için “Hukuk Tarihi”nin önemini şu sözlerle ifade etmiştir:

Alelaide bir hâkim olmak için “Umumi Hukuk Tarihi”nin mesleki amili nokta-i nazarından belki lüzumu yoktur; fakat münevver (aydın), muasır (çağdaş) bir hâkim, bir müdde-i umumi

⁶² *Hukuk İçin Mücadele* isimli eserin orijinal ismi *Kamff Ums Recht* olarak verilmiştir. Savigny'nin üçüncü tezi şöyle açıklanmıştır: “Savigny hukukun nebatatın neşvüneması (yetişip büyümesi), lisan kavaidinin tekevvinü (meydana gelişi) gibi tabii surette ve sukunet içinde inkişaf ettiğini (geliştiğini) iddia ediyordu.” (Arsal, 1926-1927, s. 22-23.)

⁶³ Jhering'e ait teorinin “Hukuk Tarihi”ne kazandırdığı yeni istikameti daha açıklayıcı hale getirmek için vefatından sonra yayımlanmış *Roma Hukukunun İnkişaf Tarihi* isimli eserinde hukukçulara yönelik tavsiyeleri aktarılmıştır. Bu eserde Jhering; bütün hukukçulara hukuk sistemlerinin inkişafını (ortaya çıkışını), o hukuk kavaidinin inkişafı nokta-i nazarından takip etmeyip, bütün hukuka tesir icra edebilecek harici avamili (sebepleri) tetkik suretiyle izah etmeyi tavsiye etmiştir. (Arsal, 1926-1927, s. 23.)

⁶⁴ Arsal, 1926-1927, s. 23'te belirtilen, hukukçuların hukuka dair esas fikirlerinden bazıları: “Hukuka, hukuk haricinde en çok tesir icra eden avamil (sebepler) muhitin (çevrenin) şerait-i içtimaiyesidir (sosyal koşullardır). İçtimai şerait ise tabii, tarihî, siyasi, dinî, felsefi, iktisadi avamilerin mahsulüdür. Onun için hukuk sistemleri mutlaka içtimai (sosyolojik) nokta-i nazardan tetkik edilmelidir.”

(savcı), bir muhami (avukat), bir münevver hukukçu olmak için, beşeriyet içinde hukukun umumi inkişafı (ortaya çıkışı) hakkında bir fikir edinmek elzemdir.

Böylelikle, “Hukuk Tarihi” ve donanımlı bir hukukçu olmak arasındaki yakın ilişkiyi gözler önüne sermiştir. Sözlerine, genel hatlarıyla hangi milletlerin hukuk tarihine ilişkin bilgi verileceğini belirterek devam etmiştir.⁶⁵

Sadri Maksudi, Ankara Hukuk Mektebi’nde bulunan “Türk Hukuk Tarihi” ve “Roma Hukuku” kürsülerine dair açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁶ Bu kürsülerden bahsedilmesi, “Hukuk Tarihi” isimli dersin kapsamını genel hatlarıyla gösterme isteğinden kaynaklanmıştır. Daha sonraki yıllarda, “Türk Hukuku” ve “Roma Hukuku” dersleri konulunca “Hukuk Tarihi” içinde hangi konuların kaldığını, üç madde halinde sıralamıştır. Bunlar, “*Kurun-u evveli (İlk Çağ) mütemeddin (medeni) milletlerinin hukuki sistemleri; Kurun-u vusta (Orta Çağ) milletlerinin hukukları; İntibah devrinden sonra Avrupa hukukunun inkişaf tarihi*”dir.⁶⁷

Ders kapsamına genel çerçeve itibarıyla değinilmesinden sonra, üç seneye yayıldığı belirtilen programın senelere göre dağılımı üzerine sistematik bir açıklama yapmıştır:

Birinci Sene: Hukukun Umumi Esasları; İkinci Sene: İbtidai (ilk derece) camiaların hukukıyyatı (hukuk bilgisi); Kurun-u evvelinin (ilkçağ) medeni milletlerinin hukuk sistemleri, Asur, Babil, Beni İsrail (İsrailoğulları), Hind-i Kadîm, İran-ı Kadîm, Çin ve Japon-ı Kadîm hukuk sistemleri; Kurun-ı vustada (Orta Çağ) inkişaf etmiş (ortaya çıkmış) hukuk sistemleri, Germen hukuku, Avrupa’da feodal devrin hukuku, İslam hukukunun tarihî inkişafı, seciyevi (karakteristik) müesseseleri, İslav milletlerinin eski hukuk ve hukuki müesseseleri; Üçüncü Sene: Kurun-ı cedidede (Yeni Çağ) Avrupa hukukunun inkişafı; Fransa’da hukukun inkişaf safhaları, İngiltere’de hukukun tarihî tekâmülü, Almanya’da hukukun tarihî tekâmülü, İtalya’da, İsviçre’de, Rusya’da hukukun tarihî inkişafına yer verilecektir.⁶⁸

Sadri Maksudi, üç senelik eğitim-öğretim programında Leibniz, Montesquieu ve özellikle Jhering tarafından tespit edilmiş ve hukuk tarihçileri tarafından kabul edilmiş prensiplerle usullere sadık kalmaya çalışacağını belirterek son noktayı koymuştur.⁶⁹

⁶⁵ Sadri Maksudi, hukukçular ne kadar aydın olursa, adaletin aynı doğrultuda kazanacağını ifade etmiştir. (Arsal, 1926-1927, s. 24.)

⁶⁶ “Giriş”te belirttiğimiz gibi “Hukuk Tarihi”, ulusal ve genel olmak üzere ikiye ayrılır. “Türk Hukuk Tarihi”, ulusal kısmı oluşturur. “Roma Hukuku” da genel kısmın bir bölümünü oluşturmasına rağmen; bu hukuk sisteminin, insanlığın ortaya çıkardığı diğer hukuk sistemlerine nazaran farklı bir yere ve öneme sahip olması sebebiyle, tüm hukuk fakültelerinde ayrı bir kürsü nezdinde faaliyet gösterir. “Hukuk Tarihi” dersi ise, “Roma Hukuku” dışındaki “Genel Hukuk Tarihi” konularını kapsar niteliktedir.

⁶⁷ Sadri Maksudi, İlk Çağa ilişkin kısmın kısa olacağını ve eski hukuk sistemleri hakkında uzun açıklamalar yapmak yerine, ayırt edici özelliklerin ve karakteristik kurumların ön plana çıkarılacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, bu hukukların meydana geldiği çevre, sosyal koşullar ve bu ortamdaki fikri kabuller bakımından da bilgi verileceğinden bahsetmiştir. Ama her şeyden önce, devlet teşkilatı, ceza usulleri, mahkeme teşkilatı, aile teşkilatı, mülkiyete ait kurallar ve sözleşmelerdeki önemli esasların dikkatlice inceleneceğini vurgulamıştır. (Arsal, 1926-1927, s. 25.)

⁶⁸ İncelediğimiz eser, “Hukuk Tarihi”nin üç sene süren programının ikinci senesine ait konuları kapsamaktadır. (Arsal, 1926-1927, s. 26-27.)

⁶⁹ Arsal, 1926-1927, s. 27.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, *İkinci Sene Hukuk Tarihi Dersleri (1926-1927 sene-i tedrisiyesinde takrir edilen ders notları)* isimli eserde “Giriş” başlığını taşıyan bir bölüm bulunmamaktadır. Ancak okuduktan sonra “Giriş” niteliğinde olduğunu gördüğümüz ilk bölüme ilişkin açıklamalarımız burada sona ermiştir. Bu aşamadan sonra, eserin diğer bölümlerine ait başlıklar verilecektir. “Giriş”e karşılık gelen açıklamalar dâhil olmak üzere, eser dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir: Hukuk Tarihi (“Giriş” benzeri açıklamalar, Hint, İran, eski Yunan, eski Germen hukuklarına ilişkin açıklamalar bulunmaktadır.⁷⁰ Kurun-ı vusta (Orta Çağ) hukuk sistemleri (Roma İmparatorluğu’nun çöküşü ve bunun sebepleri, Germen devletlerinin oluşumu, bu devletlerden en büyük ve en uzun süre devam eden Frank Devleti’nin teşkilatına ilişkin bilgiler vardır). Feodalite Devri (Feodalitenin mahiyeti, kaynaklarına dair teoriler, Romanistler, Germenistler, Frank Devleti’nde feodaliteyi hazırlayan sebepler, Avrupa milletlerinin hukuki inkişafının devirlerine ait oldukça ayrıntılı bilgi bulunmaktadır). Kurun-ı Cedide (Yeni Çağ) hukuku tarihi (Bu bölümdeki açıklamalar Fransa ağırlıklı olmak üzere yapılmıştır).

III. Kaynakları Açısından “İkinci Sene Hukuk Tarihi Dersleri (1926-1927 Sene-i Tedrisiyesinde Takrir Edilen Ders Notları)”

Eserin hazırlanış süresince yararlanılan kaynaklardan ilkinde, “Leibniz’in Hukuk Tarihine Hizmeti” başlıklı bölümde rastladık. Sadri Maksudi’nin belirttiğine göre, Leibniz’in “Hukuk Tarihi”ne ilişkin fikirleri *Hukuku Tetkik ve Tedris Hakkında Yeni Usul (Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae)* adlı eserinde tespit edilmiştir. Leibniz’e ait adı geçen eserinin ikinci defa basımı ile Montesquieu’nün *Ruhu’l-kavanîn (Kanunların Ruhu)* adlı eserinin ortaya çıkışının aynı seneye tesadüf ettiği vurgulanmıştır. “Goettingen Mektebi” bölümünde, Gustave Hugo tarafından yayımlanan *Civilistische Magazin* adlı derginin birinci sayısında, Leibniz’in “Hukuk Tarihi”ne ilişkin eserinin Almanca tercümesine yer verildiğinden bahsedilmiştir.⁷¹

“Tarihi Mektep” başlıklı bölümde, bu akımın öncüsü Savigny’nin *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (Bizim Asrımızın Teşrii ve Hukuk Sahasındaki Vazifesi) isimli eserinin, Thibaut’nun *Über die nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland* (Almanya’da Bir Umumi Kanun-i Medeni Zaruretine Dair) eserine cevap olarak yazıldığı belirtilmiştir. “*Hukuk; milli, meşru ve tarihî bir mahsuldür*” cümlesiyle özetlenen Savigny’ye ait fikirlerin, kendisi tarafından yayımlanan *Tarih-i Hukuk Mecmuası (Zeitschrift für geschichtliche rechtswissenschaft)* adlı dergide toplandığı belirtilmiştir.⁷²

“Jhering’in Tarihi Mektep Nazariyelerini Tenkidi ve Hukuka Asrımızdaki Nazar” başlıklı bölümde, Jhering’in *Geist des Romischen Rechts auf deverschiedenen Stufen seiner*

⁷⁰ Sadri Maksudi tarafından verilen üç senelik programın ikinci senesinde, İlk Çağ medeni milletlerinden Eski Çin, Japon, Asur, Babil, Hint, İran ve İsrail hukukları hakkında bilgi verileceği belirtilmiştir. Fakat incelediğimiz eserde, İlk Çağ medeni milletlerinden Hint, İran, Eski Yunan ve Eski Germen Hukukuna ilişkin açıklamalar yapılmıştır.

⁷¹ Arsal, 1926-1927, s. 9-12.

⁷² Arsal, 1926-1927, s. 14, 18.

Entwicklung (Roma Hukukunun Ruhü) ve *Kamp Ums Recht* (Hukuk İçin Mücadele) adlı eserleri tanıtılmıştır.⁷³ Böylelikle, Jhering tarafından Savigny'ye yöneltilen eleştirilerin ayrıntıları hakkında bilgi verilmiştir.

“Hint Hukuku'nun Menbaları” başlıklı bölümde, bu millete ait hukukun önemli kaynakları arasında bulunan hukuk metinlerinden bahsedilmiştir. İlk olarak, en çok şöret kazanmış olan “Manu Mecellesi (Kanunu)”ndan ve bu kanun metninin *The Laws of Manu* (Manu Kanunları) adıyla G. Buhler tarafından tercüme edildiğinden söz edilmiştir. Bunun ardından, ikinci sıradaki Yajnavalkiya ve sırasıyla Vichnou ([Vişnu], Gautama, Baudhayana, Vasichta, Apastama kanunları hakkında bilgi verilmiştir.⁷⁴

“İran Hukuku'nun Kaynakları” başlıklı bölümde *Avesta*'ya ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Bu doğrultuda, *Avesta*'nın bütün büyük milletlerin dillerine tercüme edildiği ve bu işlemin ilk kez, Fransız Anquetil du Perron tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. Ancak, daha sonra yine bir Fransız âlim olan Darmesterer'in çalışmaları sonucunda ortaya çıkan İngilizce tercümenin daha iyi olduğu belirtilmiştir.⁷⁵ Bundan başka, *Avesta*'nın Halez tarafından gerçekleştirilen bir başka Fransızca tercümesinin bulunduğu da belirtilmiştir. İran Hukuku'nun kaynakları bağlamında İran efsanelerinin toplandığı *Şahname* adlı eserin, bütün Avrupa dillerine tercüme edildiği ve en iyi tercümenin Mohl tarafından yapıldığı belirtilmiştir.⁷⁶

Sadri Maksudi'ye göre; yabancı yazarların eski İran'a dair eserleri içerisinde en önemlisi *Heredot'un Tarihi*'dir.⁷⁷ “İranlıların Dini” başlığı altında yapılan açıklamalarda iki yazarın eserinden yararlanılmıştır. Bunlardan birisi; G. Maspero'nun *Histoire Ancienne des Peuples de l'Orient* (Doğu Halklarının Eski Tarihi); diğeri ise, G. Rawlinson tarafından kaleme alınan *Five Great Monarchies of Eastern World* (Doğu Dünyasının Beş Büyük Monarşisi) adlı eserdir. Bahsi geçen bu eserler dışında, İran'ın hukuk tarihini öğrenebilmek için okunabilecek diğer kaynaklar; F. Siegle, *Iranische Alterthumskunde*, 3. c., 1878; W. Geiger, *Ostiranische kultur im Alterthums*, Erlangen, 1882 ve P. M. Syres, *History of Persia (Iran'un Tarihi)*, 2. c., 1915 olarak belirtilmiştir.⁷⁸

⁷³ Aarsal, 1926-1927, s. 21.

⁷⁴ Yajnavalkiya Kanunu 1849 yılında, A. E. Slenzer tarafından Almancaya tercüme edilmiştir. Vichnou Kanunu ise, Jolly tarafından 1880 yılında İngilizceye tercüme edilmiştir. Diğer dört kanun, Doktor Buhler'in çalışmalarıyla İngilizceye tercüme edilmiştir (1879-1882). (Aarsal, 1926-1927, s. 32.)

⁷⁵ *Avesta*'nın, Anquetil du Perron tarafından Fransızcaya tercüme edildiği belirtilmiştir. İngilizceyi anadili gibi bilen Darmesterer'in, *Avesta*'yı İngilizceye tercüme etmesinin sebebi; “*Sacred Books of the East* (Şarkın Mukaddes Kitapları) isminde bir “diyanet külliyesi” (tüm dinlere ilişkin bir çalışma) yayınlamak isteyen bir İngiliz yayıncının rica ve teklifi” olarak açıklanmıştır. (Aarsal, 1926-1927, s. 48-49.)

⁷⁶ Halez'in Belçika'da yaşayan bir profesör olduğundan bahsedilmiştir. *Şahname* bir tarihî destan olduğundan doğrudan doğruya hukuktan bahsetmiyor. Fakat hukuka ait pek çok işaretleri ihtiva eder. (Aarsal, 1926-1927, s. 49-50.)

⁷⁷ İleri sürülen bu iddianın sebebi, Heredot'un uzun yıllar İran'da bulunmuş olmasına dayandırılmıştır. Ayrıca *Heredot'un Tarihi* adlı eserin Avrupa lisanlarına tercüme edildiği ve Fransızca tercümesinin Ariné tarafından basıldığı belirtilmiştir. (Aarsal, 1926-1927, s. 50.)

⁷⁸ Aarsal, 1926-1927, s. 52, 63-64.

“Yunan-ı Kadîm Hukuku” başlıklı bölümde Atina ve Isparta şehirlerine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. “Eski Germen Hukuku”na ilişkin bölüme geçilmeden önce, Atina ve Isparta şehirleri hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmeyi sağlayacak birden fazla kaynak önerilmiştir. Bunlar; Plutarque’ın *Les Vies des Hommes Illustres* (Ünlü İnsanların Yaşamları); Thucydide’in *Histoire* (Tarih) Levesque’in tercümesi; Platon’un *République* (Cumhuriyet) A.Bastien tercümesi; Aristote’un *Politique* (Politika) Barthélemy Saint-Hilaire tercümesi; George Jellinek’in *L’État Moderne* (Modern Devlet); A. Croiset’in *Les Démocraties Antiques* (Antik Demokrasiler); V. Duruy’ün *Histoire des Grecs* (Yunanlıların Tarihi); Beauchet’in *Histoire du Droit Privé de la République Athénienne* (Atina Cumhuriyeti’nin Özel Hukuk Tarihi); R. Dareste’in *La Science du Droit en Grèce* (Yunanistan’daki Hukuk Bilimi) ve *Nouvelles Études d’Histoire du Droit* (Hukuk Tarihindeki Yeni İncelemeler); K. F. Hermann’ın *Griechische Staatsaltertümer* ve Donalson’ın *History of the Literature of Ancient Greece* (Eski Yunanistan Edebiyatının Tarihi) başlıklı eserleridir.⁷⁹

“Kadim Germen Muhacereti (göçü), Milli Seciyeleri (karakterleri), Tarz-ı Taayyüşleri (yaşam biçimleri), Dini Telakkileri (kabulleri)” başlıklı bölümde Grimm’in *Geschichte der Deutschen Sprache* adlı eserine atıf yapılmıştır. Yine “Eski Germen Hukuku” başlıklı bölüme dâhil olan “Germenlerin Araziden İstifade Usulleri” açıklanırken Brunner tarafından yazılmış *Deutsche Rechts Geschichte* adlı eserden yararlanılmıştır.⁸⁰

İkinci kısım olan “Kurun-ı vusta (Orta Çağ) Hukuk Sistemleri” kapsamında “Roma Devleti’nin Sukutu ve Bunun Esbabı (sebepleri)” hakkında açıklamalar yapılırken dört esere işaret edilmiştir. Bunlardan ilki, Edward Gibbon’un *The Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Düşüşü), diğerleri ise; Montesquieu’nün *De la Grandeur et de la Descendie des Romains* (Romalıların Yükselişi ve Düşüşü), Mommsen’in *Histoire Romaine* (Roma Tarihi), Bossuet’in *Discours sur l’Histoire Universelle* (Evrensel Tarih Üzerine Söylev), Guglielmo Ferrero’nun *La Ruine de la Civilisation Antique* (Antik Medeniyet Kalıntısı) adlı eserleridir.⁸¹

Yukarıda başlığını belirttiğimiz ikinci kısma dâhil olan “Frank Devleti’nin Teşkilatı”na ilişkin bilgi verilirken Fustel de Coulanges’in *La Monarchie Franque* (Frank Monarşisi) ve Esmein’in *Histoire de Droit Français* (Fransız Hukuk Tarihi) adlı eserleri dikkate alınmıştır. Frank Devleti’nde geçerli olan “Ceza Hukuku” ve arazi teşkilatına açıklık getirilirken Kholer’in *Studien über ordalien der natur völker* ve Summer-Maine’in *Études sur l’Histoire du Droit* (Hukuk Tarihi Çalışmaları) adlı eserlerine atıf yapılmıştır.⁸²

“Feodalite Devri Hukuku” başlıklı bölümde Romanistler ve Germanistlere ait eserlerden örnekler verilmiştir. Bu bağlamda, Romanist Boulanvilliers’in *Histoire de l’Ancien Gouvernement de France* (Fransa’nın Eski Hükümet Tarihi) ve Germanist Dubos’un *Histoire de l’Établissement de la Monarchie Française* (Fransız Monarşi Kurumunun Tarihi) adlı eserlerine

⁷⁹ Aarsal, 1926-1927, s. 108.

⁸⁰ Aarsal, 1926-1927, s. 112-113.

⁸¹ Aarsal, 1926-1927, s. 132.

⁸² Aarsal, 1926-1927, s. 151, 154, 168, 182

işaret edilmiştir. Ayrıca bu konuya ilişkin olarak Gutzot'un *Histoire de la Civilisation en France et en Europe* (Fransa ve Avrupa Medeniyet Tarihi) adını taşıyan eserinden yararlanılmıştır.⁸³ Feodaliteye bilimsel bir mesele gibi yaklaştıkları vurgulanan Waitz ve Roth'dan bahsedilmiştir. Waitz tarafından yazılan *Deutsche Verfassungsgeschichte* (Almanların Hukuk Teşkilatı Tarihi) nin kendisine şöhret kazandırdığı vurgulanırken Paul Roth'a ait *Geschichte des Beneficialwesens etc.* (1850) ile *Feodalitat und Unterthanen Band* adlı eserlerden de bahsedilmiştir.⁸⁴

Alman hukuku tarihine ilişkin ayrıntılı bilgi sahibi olmak için iki eser daha tavsiye edilmiştir. Bunlardan birisi, Brunner'e ait *Deutsche Rechtsgeschie* (Alman Hukuk Tarihi); diğeri ise, Schroeder'in kaleme aldığı *Lehrbuch der Deutschen Rechts Geschichte* (Alman Hukuku Tarihi Dersleri) adlı eserlerdir. "Fustel De Coulanges'ın Nazariyesi (doktrin)" başlıklı bölümde de feodalite hakkında bilgi verilmiş ve bu doktrini geliştiren Coulanges'ın *Histoire des Institutions Politiques de l'Ancienne France* (Eski Fransa'nın Siyasal Kurumları) eserine atıfta bulunulmuştur.⁸⁵

"Kilise Hukuku" başlıklı bölümde de çeşitli hukuki metinlere dikkat çekilmiştir. Sadri Maksudi'nin belirttiğine göre, her din yeni bir hukuk sistemi doğurur; bu bağlamda Hıristiyan dinî inancına göre kurulmuş hukuka, "Kilise Hukuku" denir.⁸⁶ Söz konusu kategorinin kapsamında bulunan hukuki metinler sırasıyla şu adları taşımaktadır: 1- *Établissements de Saint-Louis* (Saint-Louis Müessesatı), 2- *Le livre de Justice et de Procès* (Kaza ve Dava Kitabı), 3- *Coutumes de Beauvoisi* (Beauvoisi Örfleri), 4- *Coutumes de Normandie* (Normandiya Örfleri), 5- *Le Grand Coutumier de Bretagne* (Bretagne'nın Büyük Örfnamesi), 6- *Le Grand Coutumier de France* (Fransa'nın Büyük Örfnamesi).⁸⁷

⁸³ Arsal, 1926-1927, s. 222-223.

⁸⁴ Feodalite hakkında mühim bilgiler içeren diğer eserler Luchair'in *Manuel des Institutions Françaises* (Fransız Müesseseleri Hakkında Ders Kitabı), Flach'ın *Les Origines de l'Ancienne France* (Eski Fransa'nın Menşeleri), Esmein'in *Précis de l'Histoire de Droit Français* (Fransız Hukuk Tarihi El Kitabı), Chenon'un *Histoire de Droit Français* (Fransız Hukuk Tarihi)'dir. (Arsal, 1926-1927, s. 224, 227.)

⁸⁵ Fustel de Coulanges hakkında şu bilgiler verilmiştir: "19. yüzyılda Fransa'da kuvvetli bir Romanist zühur etti. Bu da Fustel de Coulanges'dır. Fustel de Coulanges, feodalite tesisinde Germen örfününün büyük tesiri olduğunu reddederek feodalitenin müteaddid (birçok) ve muhtelif (çeşitli) avamilin (sebeplerin) mahsulü olduğunu gayet parlak bir surette ispat etti. Bu âlim, feodaliteyi beşeriyetin inkişafında (gelişiminde) bir safha, bir devre olarak telakki ediyor (kabul ediyor). Fustel de Coulanges, feodaliteyi tevlit eden (doğuran) iktisadi, içtimai ve siyasi hatta fikri amilleri derin bir vukuf (anlayış) ve büyük bir sarahatle (açıklıkla) bir bir izah ediyor." (Arsal, 1926-1927, s. 226.)

⁸⁶ Arsal, 1926-1927, s. 331.

⁸⁷ *Saint-Louis Müessesatı* Saint-Louis devrinde ortaya çıkmışsa da resmi bir mecmua değildir. *Kaza ve Dava Kitabı* isimli eserin yazarı belli değildir. Eser, Orleans şehrinin örflerini, Roma Hukuku ve dinî hukuk kurallarını içermektedir. *Beauvoisi Örfleri* Beaumanoir'a aittir. Adı geçen hukukçu, Paris'in kuzeyinde bulunan Beauvoisi şehrinin örflerini tespit etmekle yetinmeyip kitabına hukuki kuralları dikkate alarak kendi fikirlerini de eklemiştir. Sadri Maksudi'ye göre Beaumanoir, asrının zihni seviyesinin üzerinde bir şahsiyettir. Onun için, yazmış olduğu eser zamanında takdir olunmamıştır. *Bretagne'nın Büyük Örfnamesi* Fransa'nın Bretagne ismindeki bölgesinde makbul olan örfi kurallardan oluşan bir mecmuadır. Yazarının adı tespit edilememiştir. 14. yüzyılda orta-

Feodalite ve Feodal Devir hukuk tarihini daha ayrıntılı öğrenmek için birkaç kaynak daha tavsiye etmiştir. Bunlar; Paul Violet'nin *Histoire des Institutions Politiques et Administratives de la France* (Fransa'nın Siyasi ve İdari Kurumlarının Tarihi), H. Fehr'in *Deutsche Rechtsgeschichte*, Jhering'in *Esprit du Droit Romain* (Roma Hukuku'nun Ruhü), Ahrans'ın *Histoire Générale du Droit* (Hukukun Genel Tarihi) ve Krueger'nin *Histoire des Sources du Droit de Romain* (Roma Hukuku Kaynaklarının Tarihi)'dir.⁸⁸

Sonuç

Makalemizi kaleme almamızdaki temel gaye "Hukuk Tarihi" alanının önemli akademisyenlerinden Sadri Maksudi'yi anmaktır. Bu vesileyle kendisine ait bir eserin incelenmesiyle, "Hukuk Tarihi"nin kapsamı ve içeriğini nasıl değerlendirdiği genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İncelenen çalışmada öncelikle hukuka ve hukuk tarihine yönelik genel nitelikli açıklamalar yapılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, hukukun kaynağına ilişkin nazariyelerden ve gelişim sürecinden ayrıntılı bir biçimde bahsedilmiştir. Ayrıca, farklı milletlere ait hukuk sistemlerinin tarih boyunca izledikleri seyir hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmiş; bu doğrultuda Asur, Babil, İsrail, eski Hint, eski İran, Çin, Japon, Germen, İslam ve Slav hukuk anlayışının gelişim süreçlerine ilişkin kapsamlı açıklamalarda bulunmuştur.

Sadri Maksudi bu eserinde, akademik yazım kuralları bakımından günümüze yakın bir yöntem sergilemiştir. Bölüm başlıkları ve numaralandırma sisteminin yanı sıra dipnotlar da yerli yerinde kullanılmıştır. Ancak, dipnotlarda adı belirtilen eserlerden alıntı yapılan sayfa numaraları çok nadir gösterilmiştir. Çalışmanın ilgili bölümünde de açık bir biçimde görüldüğü üzere, eser Batı kökenli kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

---

ya çıkarılmış ve Bretagne'da resmi kanun gibi uygulanmıştır. *Fransa'nın Büyük Örneği* 14. yüzyılda Jacques d' Ableige tarafından telif edilmiştir. Bu örnekte, feodal hukuk kuralları, Paris mahkemelerinin muhakeme usulleri gibi çeşitli içerikteki kuralları içermektedir. (Arsal, 1926-1927, s. 335.)

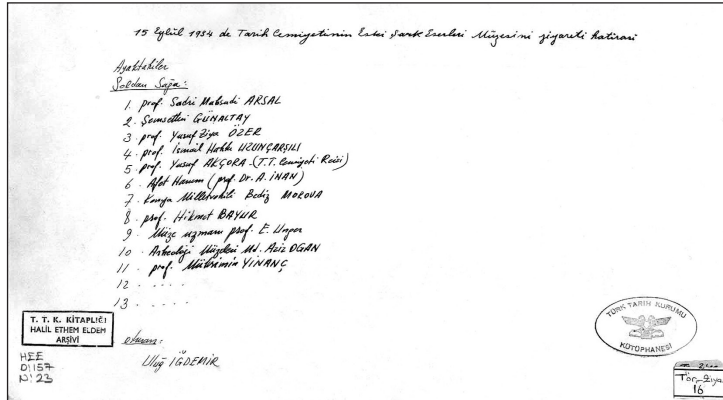
⁸⁸ Arsal, 1926-1927, s. 337.

Ankara Hukuk Fakültesi profesörlerinin toplu fotoğrafları.

Sadri Maksudi Arsal'ın yaptığı sınavın Gazi Mustafa Kemal tarafından izlenişi (29 Haziran 1933).

Tarih Cemiyetinin Eski Şark Eserleri Müzesini ziyareti hatırası (15 Eylül 1934). Fotoğrafın arka yüzünde fotoğrafta kimlerin yer aldığı yazılı. (TTK, Halil Ethem Eldem Arşivi).

Kaynakça

- Arsal, Sadri Maksudi, *İkinci Sene Hukuk Tarihi Dersleri (1926-1927 sene-i tedrisiyesinde takrir edilen ders notları)*, 1926-1927.
- Ayda, Adile, *Ölümünün 20. Yılında Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal 1880-1957*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Ayda, Adile, *Sadri Maksudi Arsal*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Cunbur, Müjgân, “Ölümünün 20. Yıldönümünde Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal’ın Millet, Milliyetçilik ve Milli Kültür Hakkındaki Görüşleri”, *Milli Kültür Dergisi*, Sayı 4, 1977.
- Gökalp, Türkoğlu, “İdealizm Abidesi Sadri Maksudi Arsal”, *Türkistan*, Sayı 5, 1989.
- İnalcık, Halil, “Sadri Maksudi Arsal (1880-1958), Ölümünün Beşinci Yılı Dolayısıyla”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 5, Mart 1963.
- Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev: Fehmi Baldaş, İstanbul: Seç Yayın, 2004.
- Mumcu, Ahmet, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne (1925-1975) Ankara Hukuk Fakültesi’nin Yarım Yüzyıllık Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
- “Présentation-Historique”, <http://www.univ.paris1.fr/>(27 Ocak 2016).
- “Le Collège”, <http://www.college-de-france.fr/>(27 Ocak 2016).

